

---

## ПРОГЛАД

---

Издание на Филологическия факултет  
при Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“

---

кн. 1, 2020 (год. XXIX), ISSN 0861-7902

**Ивета Рашева\***

### **ВЪЗРОЖДЕНСКО. НАЦИОНАЛНО. НЕКАНОНИЧНО. (БЪЛГАРСКА ЙЕРУСАЛИМИЯ ОТ XIX ВЕК С ОБРАЗИТЕ НА СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ)**

**IvetaRasheva**

### **RENAISSANCE. NATIONAL. NON-CANONICAL. (THE 19<sup>TH</sup> CENTURY BULGARIAN IEROSOLYMITIKA WITH THE IMAGES OF ST. CYRIL AND ST. METHODIUS)**

The Ierosolymitika are paintings with Biblical content, produced between the 17<sup>th</sup> and the 19<sup>th</sup> centuries in Jerusalem. The wealthy Bulgarian pilgrims usually bought several Ierosolymitika each. Jesus Christ's tomb was painted in the center of each Ierosolymitikon. Invariably, there was an icon of the Theotokos to the left of the central image and another one of Jesus Christ to the right. The rest of the space was filled with scenes from the Old and the New Testaments and with icons of Saints. The author of this article discusses an icon of St. Cyril and St. Methodius she was able to find in one such Ierosolymitikon brought to Bulgaria in the 19<sup>th</sup> century.

**Keywords:** *Bulgaria, Ierosolymitika, Bulgarian pilgrims, icons, St. Cyril, St. Methodius.*

Йерусалимиите са картинни изображения с библейско съдържание. Те са изработвани масово в Йерусалим през XVII – XIX в. Заможните български поклонници са купували обикновено по няколко йерусалимии. В центъра на всяка йерусалимия се рисува Гробът Господен. Вляво от централната сцена винаги е иконата на Богородица, а вдясно – на Исус Христос. В останалото пространство изобилстват сцени от Стария и Новия завет, както и икони на светци. Авторът разглежда икона на св. св. Кирил и Методий, изобразена на една подобна йерусалимия, донесена в българските земи през XIX век.

**Ключови думи:** *България, йерусалимия, хаджиши, икони, св. Кирил, св. Методий.*

Обект на размислите в настоящия текст е откриването (появата) на иконата на св. св. Кирил и Методий върху йерусалимия, поръчана и донесена от български възрожденци през XIX в., като знак за промяна. Промяна в националното ни съзнание, която води до нарастване на национално ни самочувствие. Промяна, която стъпва върху познатите средновековни български месианистични идеи и изгражда повторна митология, в която фигури като св. св. Кирил и Методий поемат отново стари покровителски функции, но и надградени нови претенции – чрез тях българите се идентифицират, но и се „заявяват“ национално пред света.

Български поклонници започват да пътуват до Божи гроб още през X в. Традицията продължава до края на XIV в. (в старобългарската книжнина остават „Слово за светите места в Йерусалим“ от Бдинския сборник, спорното съчинение „Описание на светите места в Палестина“ на дякон Арсений, „Пътуване до Палестина“ на Константин Костенечки и др.), когато България пада под османска власт, но се възобновява през XVIII и XIX в. Пътешествието нерядко продължава повече от година и струва поне 10 000 гроша. Затова поклонението е по възможностите най-вече на богати търговци и майстори, които прекарват месеци в Цариград, Кайро, Александрия и пътуват с кораби до Яфа. Обикновено поклонникът тръгва със съпругата и синовете си (дъщерите не се вземат умишлено, защото по-високият им статус в бъдеще би могъл да попречи на задомяването им). Обикалят Светите места, като задължително преди Великден (около Цветница) се „кръщават“ втори път във водите на река Йордан (за това кръщение предварително – още „от вкъщи“ се подготвят бели хаджийски ризи, които след това

---

\* **Ивета Рашева** – гл. ас. д-р, Кирило-Методиевски научен център, Българска академия на науките, ivkira\_2001@yahoo.fr.

се използват ритуално – за сватба или погребение – като сватбена риза или саван). В нощта срещу Възкресение са на службата в Църквата на Гроба Господен и запалват свещите си от благодатния огън (т.нар. нур). Връщайки се, са тържествено посрещани в родното си село или град и вече са „хаджии“. Думата „хаджия“ постепенно измества думата „поклонник“, защото българите пътуват не само, за да им бъдат опростени греховете, но и да опознаят света, да се изравнят поне на религиозно ниво с турските поклонници, били на хадж в Мека<sup>1</sup>. Това, разбира се, променя статута им и печели доживотния им авторитет и пред мюсюлмани, и пред християни.

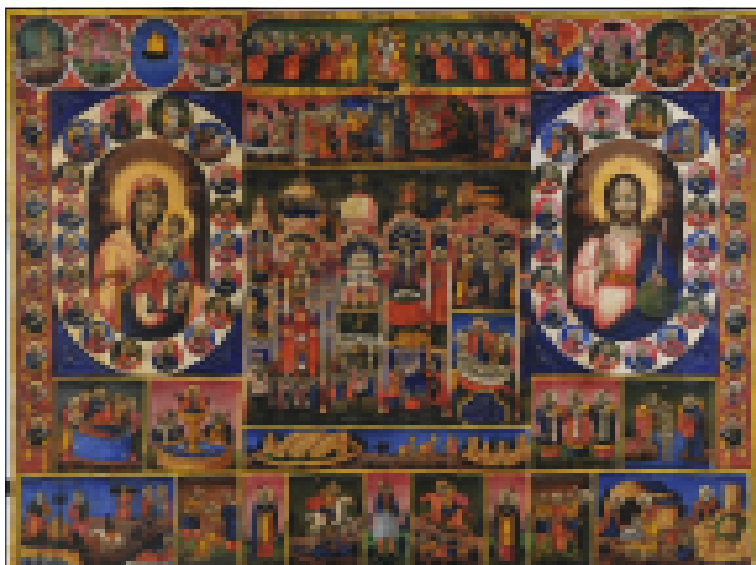
Хаджиите носят от Йерусалим много подаръци за всички свои съграждани – свещи, иконки, броеници, палмови клонки, вода от река Йордан. Най-важното е свидетелството им от Патриаршията, че са се поклонили на Божи гроб. Но не по-малко важни са йерусалимиите. Понякога бъдещите хаджии поръчват т.нар. *йерусалимии* по сънародници една-две години преди поклонението, за да са готови, когато отидат на Божи гроб. Те отнасят йерусалимиите до родните си места, свити на руло, в специални цилиндри.

Йерусалимиите (ерусалимките) са картинни изображения с библейско съдържание, рисувани върху платно или мушам. Изработвани са масово в Йерусалим, където през XVII–XIX в. съществуват множество ателиета. В тях работят художници от Иран, Сирия (зографи от Алепската школа), Ливан и др., които се съобразяват с исканията на православните християни, отишли на поклонение на Божи гроб.

В центъра на йерусалимията се рисува Гробът Господен, който се намира в Църквата на Възкресението, построена от св. св. Константин и Елена. В горната част на изображението се разполага сцената на Страшния съд. Вляво от централната сцена винаги е иконата на Богородица, а вдясно – на Иисус Христос. В останалото пространство, без спазване на определен ред и хронология, изобилстват сцени от Стария и Новия завет, сцени, рисувани по апокрифни разкази, икони на светци. Най-долу в средата, обичайно в медальон, се изписват имената на поклонника или поклонниците. Първоначално тези надписи са на гръцки, а впоследствие вече и на български език.

Йерусалимиите се слагат на най-видно място в дома или се подаряват на местната църква. Според С. Семерджиева „самото присъствие на йерусалимията в дома възпитава и съхранява християнските ценности. Пресъздадените библейски легенди и притчи, предавани от уста на уста, оставят трайни следи в съзнанието на подрастващите“ (Семерджиева 2018: 109). По-богатите поклонници купуват няколко йерусалимии – една за себе си, една за първородния син и една за църквата в родното селище. В дома йерусалимията е поставяна обикновено на източната стена в най-представителната стая, до иконостаса. В църквата йерусалимиите са окачвани на северната стена.

По принцип йерусалимиите не се признават за канонични. Те са православен балкански (най-вече български и сръбски) феномен. Не се поръчват от руски поклонници и „стигат“ до Русия само чрез прекупуване. Изрисувани на случаен принцип или по вариативен модел, те безспорно имат религиозно-познавателна стойност за българите през Възраждането и някак се „помирят“ с каноничното, дори в храмовото пространство, защото не могат да бъдат изхвърлени като дарове от Божи гроб.



**Ил. 1.**  
*Йерусалимия от XIX век*  
(Регионален исторически музей Варна)

<sup>1</sup> Повече за българските хаджии вж. Гюрова, Данова 1985.

Би могло да се каже, че за българите йерусалимските са своеобразни учебници, събрали цялото християнско знание. Нещо повече, сред изобразените на тях сцени и икони купувачите държат да видят и своя български национален принос. С очевидно патриотични подбуди в йерусалимските от XIX в. се появяват и икони на български светци, като св. Георги Нови Софийски и св. Никола Нови Софийски. От една страна, това свидетелства за нарастващото народностно самочувствие на българите, а от друга – за желанието им домашната йерусалимския да бъде не само рисувана библейска енциклопедия, но и да визуализира колкото може повече църковния календар. Като се има предвид, че Денят на св. св. Кирил и Методий – 11 май, се налага като общобългарски празник, не е случайно, че икони на светите братя се появяват и върху йерусалимски. Те са неизвестни за науката и широката общественост и затова ще разгледам по-обстойно един пример в настоящия текст.

През Възраждането в българските земи се наблюдава разцвет в изобразяването на св. св. Кирил и Методий. Това, първо, е свързано с борбата за самостоятелна българска просвета и църква, а второ – с повсеместното празнуване на 11 май (вероятно от 1858 г.)<sup>2</sup>. Всички са слушали житийните текстове на първоучителите, похвалните слова и службите за тях. Знанията се допълват от сказките на учителите в елино-българските и класните български училища, публикувани са и много нови текстове за тяхната прослава от Илия Блъсков, Христо Ботев, Иван Вазов (Блъсков 1870: 162 – 163; Ботев 1963: 105 – 107; Вазов 1963: 115 – 119) и др. Дори се обособява и отделен жанр – празнични слова. Те са произнасяни на 11 май, а после текстовете им са публикувани във вестниците (най-известните автори на такива слова са Никола Бацаров, Емилиян Берберович, Б. Запрянов (Бацаров 1864: 21 – 28; Берберович 1872: 332 – 335; Запрянов 1868: 116). Появяват се и исторически изследвания за живота и делото на светите братя, написани от Георги С. Раковски, Васил Априлов, Любен Каравелов (Раковски 1984: 239–259; Арнаудов 1945: 28; Каравелов 1875: 29).

Българите придобиват нова, много по-богата представа за св. св. Кирил и Методий от писаното, чутото, изиграното в първите драматични постановки; от честването на празника 11 май; от песните и словата; от иконите, стенописите, печатите с ликовете на двамата братя, от образите им върху знамената и иконите, поставени над входовете на храмовете, чиито патрони са те. Така се стига до своеобразно второ санкциониране на светостта на равноапостолите като български покровители (те са такива още от X в.).

Трябва да се уточни, че в познатите ни от XVIII – XIX в. ерминии (зографски наръчници) отсъства указание как да бъдат зографисвани св. св. Кирил и Методий, вероятно защото в по-голямата част от този период православните българи са под юрисдикцията на Константинополската патриаршия. Асен Василиев споменава само едно изключение: бележка в ерминията на х. Константин Ангелов (Василиев 1962: 432). Като модел служи появилото се изображение на св. Методий в „Стематографията“ на Христофор Жефарович от 1741 г., както и много по-късното изображение на двамата братя в изданието на „Български буквар“ от 1844 г.

Най-често<sup>3</sup> св. св. Кирил и Методий се изобразяват заедно – един срещу друг или един до друг, в различни църковни одежди и с различни атрибути, според подчертаването ролята им на свещеници, просветители или кръстители:

1. Св. св. Кирил и Методий са облечени в монашески или архиерейски одежди, с корони и винаги с ореоли;

2. Между тях има кръст или държат заедно свитък със славянската азбука;

3. Над тях е благославящият ги Христос или е изобразено слънце;

4. Св. Кирил държи свитък с буквите, а св. Методий – кръст;

5. Св. Кирил държи свитък с буквите, а св. Методий – жезъл;

6. Св. Кирил държи свитък с буквите и кръст, а св. Методий – жезъл и книга;

7. Двамата държат свитъци с буквите;

8. Двамата са застанали до амвон;

9. Двамата са застанали до маса, на която са сложени свитъци с буквите, глобус, кръст и др.

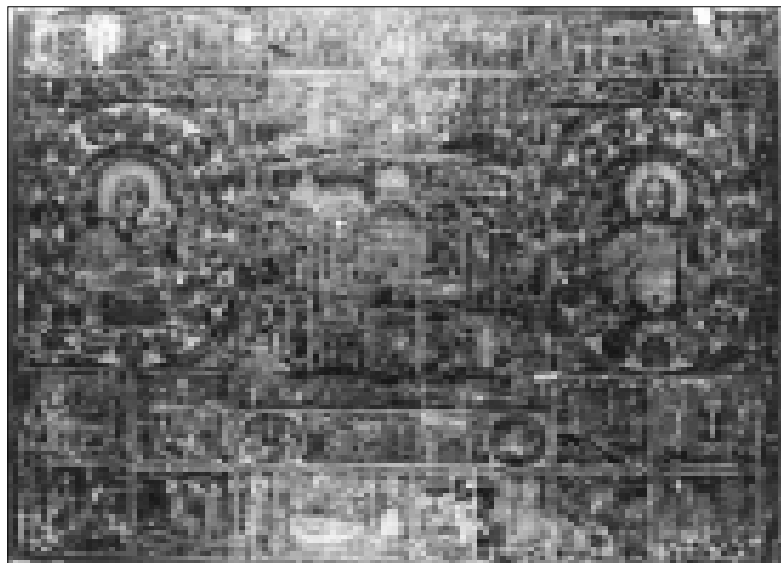
10. В ръцете на св. Кирил се появява и чаша за причастие или перо.

<sup>2</sup> Спорният въпрос за мястото на първото празнуване и годината му не са обект на търсенията в тази статия.

<sup>3</sup> Наблюденията са на автора на настоящия текст и не претендират да изчерпват темата.

През 2019 г. се натъкнах на иконно изображение на св. св. Кирил и Методий в една йерусалимия, подарена от български възрожденски поклонници на Ресавския манастир. Такова изображение до този момент не е забелязано и не е коментирано в съвременната българска наука. Йерусалимията датира от 1869 г. и е реставрирана от Соня Тодорова през 1984 г. като дипломна работа защитена в Националната художествена академия, с научен ръководител Иван Иванов.

От иконографска гледна точка творбата представлява разгърната панорама от сцени, присъщи на класическата византийска монументална живопис, решена в миниатюрни изображения. Архитектурните фонове са богати и условно декоративни. При фигурите личи серийност и примитивност. Според реставраторката лицата и дрехите на централните фигури – Христос и Богородица – са нарисувани от друг майстор. Работено е основно само с четири цвята: червено, синьо, охра и зелено.



**Ил. 2.** Йерусалимия от Ресавския манастир (Архив на Национална художествена академия)

Изображението на светите братя е традиционно, направено по най-разпространения модел: светите първоучители са в архиерейски одежди и държат помежду си свитък с буквите.



**Ил. 3.** Изображение на св. св. Кирил и Методий в лявата половина на йерусалимията от Ресавския манастир, детайл. (Архив на Национална художествена академия)

Прави впечатление следният факт: успоредно на двойката светци Кирил и Методий е изобразена двойката светци Козма и Дамян. Възможно е това да е случайност или нарочно търсена симетричност. Възможно е да е било спазено и изричното желание на поклонника заради болест в рода. Предполагам обаче, че втората двойка светци е зографисана по аналогия. Асен Василиев отбелязва наличието на иконата на св. Кирил, св. Методий, св. Наум Охридски и св. Козма Етолийски в Зографския манастир (Василиев 1962: 439). Т.е. бихме могли да допуснем, че поклонникът или художникът са виждали тази икона, но неправилно заместват светците във втората двойка, по спомен за името Козма (подобно *заместване* неведнъж е било наблюдавано в иконните изображения на св. Кирил Александрийски и св. Константин Кирил – Философ).



**Ил. 4.** Изображение на св. св. Кирил и Методий в лявата половина на йерусалимията от Ресавския манастир, детайл.  
(Архив на Национална художествена академия)

Появата на иконата на св. св. Кирил и Методий върху йерусалимия, поръчана от възрожденци, е знак за промяна. Българите експлицират самочувствие. Защото промяната в националното съзнание е настъпила. Ценностната система и ценностните приоритети са се променили. Онзи, който поръчва йерусалимия, вече не иска да вижда само „своето“ име, но и „своите“ светци. Индивидуалното самочувствие легитимира националното самочувствие. За Н. Аретов терминът „нация“ се разбира като съвкупност от ментална и психическа идентичност: „За раждането на нацията е решаващо наличието на субективното усещане за принадлежност към някаква група и различност (другост). Идентификационното ядро включва белези за отличаване, кодирани най-общо казано в митология. Има фигури с определени функции, с които носителят на идентичността се идентифицира и съотнася. Носителят на идентичността борави със собствените си интерпретации на изградените от другите образи, а не със самите образи“ (Аретов 2008: 35). Именно това явление се наблюдава в прибавянето на иконата на св. св. Кирил и Методий в йерусалимиите.

До XII в. Йерусалим не се смята за център на света. Това ново разбиране започва през XIII в., когато всички поклонници описват/рисуват църквата „Възкресение Христово“ и самия Гроб Господен като център на земята. Пътувайки към земния Йерусалим, хората сякаш пътуват, за да видят Небесния Йерусалим. Във всички географски карти след кръстоносните походи (1048 – 1291 г.) Йерусалим се изобразява като център на света. Бог избира Исус да умре в Йерусалим, т.е. Йерусалим е сърцето,

знакът на любовта Му към хората. Земният Йерусалим е символично място за попадане в друго време – във времето на вечността. Веднъж „видял“ вечността, възрожденският човек иска да стане част от нея, да остане част от нея, а йерусалимията му позволява това.

К. Паскалева твърди, че „йерусалимиите се придържат строго към една основна идея – преди всичко да покажат местата, маркиращи пътя на поклонниците към Божия гроб, и се превръщат в своеобразна „топографска карта“ (Паскалева 2011: 163). В. Велинова пък отбелязва като характерна черта на поклонническите описания факта, че в тях изборът и групирането на обектите не се ръководи от географската им достоверност, а от символичното значение на местата и сакралността им в съответствие с евангелските събития – характеристика, която може да бъде съотнесена и при композирането на йерусалимиите (Велинова 2008: 109). Според мен йерусалимиите „вкарват“ топосните рисунки /сведения/ в модела за универсума и така „примиряват“ небесното и земното. В Горния свят нищо не може да бъде променено, но в Долния човекът променя претенциите си. Една от българските притенции са ликовите на св. Кирил и св. Методий – те са част от българския свят, макар и Божии пратеници.

Със сигурност това не е единственото иконно изображение на двамата първоучители върху йерусалимия. Посочените хипотези защо и как се е появило не изчерпват темата. Напротив, те са основа за бъдещи по-обстойни проучвания.

Днес йерусалимиите трябва да се разглеждат като визуална, неканонична версия на текстовете на Свещеното писание и представата за обектите по поклонническия път към Йерусалим. Тези изображения разказват в картини онова, което вярващите българи искат да знаят, да видят със собствените си очи и да притежават впоследствие под формата на изображение. Те са повод за християнска и национална гордост. Ето защо образите на св. св. Кирил и Методий намират своето място на тях, когато националното българско самочувствие е оформено през Възраждането – върху основите на средновековните месианистични идеи, но преосмислено и надградено. Чрез тези образи българите се идентифицират и се „заявяват“ като нация пред света.

## БИБЛИОГРАФИЯ

- Аретов, Чернокожев 2008:** Аретов, Н., Н. Чернокожев. *Българка литература XVIII век*. София: Кралица Маб. // **Aretov, Chernokozhev 2008:** Aretov, N., N. Chernokozhev. *Balgarka literatura XVIII vek*. Sofia: Kralitsa Mab.
- Арnaudов 1945:** Арnaudов, М. *Априлов. Живот, дейност, съвременници 1789 – 1847*. София: Министерство на народното просвещение. // **Arnaudov 1945:** Arnaudov, M. *Aprilov. Zhivot, deynost, savremennitsi 1789 – 1847*. Sofia: Ministerstvo na narodnoto prosveshthenie.
- Бацаров 1864:** Бацаров, Н. Слово на празника Святаго Кирилла и Методия. – В: *Духовни книжки*, кн. 3, 21 – 28. // **Batsarov 1864:** Batsarov, N. Slovo na praznika Svyatago Kirilla i Metodia. – In: *Duhovniknizhki*, кн. 3, 21 – 28.
- Берберович 1872:** Берберович, Е. Слово на свети Кирил и Методия. – В: *Слава*, кн. 21, 332 – 335. // **Berberovich 1872:** Berberovich, E. Slovo na sveti Kirilla i Metodia. – In: *Slava*, кн. 21, 332 – 335.
- Блъсков 1870:** Блъсков, И. Слово приказано отъ Илия Блъсковъ. – В: *Отечество*, кн. 41, 162 – 163. // **Blaskov 1870:** Blaskov, I. Slovo prikazano ot Iliya Blaskov. – In: *Otechestvo*, кн. 41, 162 – 163.
- Ботев 1963:** Ботев, Х. Празникът на Кирил и Методий. – В: *Прослава на Кирил и Методий*. София: Български писател. // **Botev 1963:** Botev, H. Praznikat na Kiril i Metodiy. – In: *Proslava na Kiril i Metodiy*. Sofia: Balgarski pisatel.
- Вазов 1963:** Вазов, И. Големият ден. – В: *Прослава на Кирил и Методий*. София: Български писател. // **Vazov 1963:** Vazov, I. Golemiya tden. – In: *Proslava na Kiril i Metodiy*. Sofia: Balgarski pisatel.
- Василиев 1962:** Василиев, А. Образи на Кирил и Методий в чуждото и нашето изобразително изкуство. – В: *Хиляда и сто години славянска писменост (863 – 1963)*. София: Изд. на БАН. // **Vasiliev 1962:** Vasiliev, A. Obrazi na Kiril i Metodiy v chuzhdoto i nasheto izobrazitelno izkustvo. – In: *Hilyada i sto godini slavyanska pismenost (863 – 1963)*. Sofia: Izdat. na BAN.
- Велинова 2008:** Велинова, В. Описания Иерусалима и святых мест в средновековной литературе южных славян – функциональные и типологические аспекты. – В: *Jews and Slavs*. V.20. Jerusalem – Sofia, 109 – 124. // **Velinova 2008:** Velinova, V. Opisaniya Ierusalima i svyathih mest v srednovekovnoy literature yuzhnihslyavyan – funktsionalnie i tipologicheskie aspekti. – In: *Jews and Slavs*. V.20. Jerusalem – Sofia, 109 – 124.
- Гюрова, Данова 1985:** Гюрова, С., Н. Данова (съст.). *Книга за българските хаджии*. София: Български писател. // **Gyurova, Danova 1985:** Gyurova, S., N. Danova (sast.). *Kniga za balgarskite hadzhii*. Sofia: Balgarski pisatel.

- Запрянов 1868:** Запрянов, Б. Слово въ Гюргево. – В: *Народност*, бр. 29, 116. // **Zapryanov 1868:** Zapryanov, B. Slovo v Gyurgevo. – In: *Narodnost*, br. 29, 116.
- Каравелов 1875:** Каравелов, Л. *Кирилъ и Методии. Български просветители*. Букурещ: Българско дружество за разпространение полезни знания. // **Karavelov 1875:** Karavelov, L. *Kiril I Metodii. Balgarski prosvetiteli*. Bukuresht: Balgarsko druzhestvo za razprostranenie polezni znaniya.
- Паскалева 2011:** Паскалева, К. Ерусалимията – знак за поклонничество до Светата земя. – В: *Годишник на СУ. ЦСВП*. София, Т. 97 (16). // **Paskaleva 2011:** Paskaleva, K. Erusalimiyata – znak za poklonnichestvo do Svetata zemya. – In: *Godishnik na SU. TsSVP*. Sofia, 2011, T. 97 (16).
- Раковски 1984:** Раковски, Г. *Съчинения*, Т. 3. София: Български писател. // **Rakovski 1984:** Rakovski, G. *Sachineniya*, T. 3. Sofia: Balgarskipisatel.
- Семерджиева 2008:** Семерджиева, С. До Божии гроб и обратно. *Известия на Регионален исторически музей Русе*, кн. 13. // **Semerdzhieva 2008:** Semerdzhieva, S. Do Bozhi grob i obratno. *Izvestiya na Regionalen istoricheski muzey Ruse*, kn. 13.